

e-ISSN: 2630-6417

International Journal Of Social,
Humanities And Administrative
Sciences (JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8
Issue: 51
Year: 2022
Pp: 486-493

Arrival
24 February 2022
Published
30 April 2022

Article ID
61790
Article Serial Number
4

Doi Number
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.61790>

How to Cite This Article

Can, H.E. & Cengiz, R. (2022).
"Alevi-Bektaşılık Üzerine; Üç
Kavram (Sosyolojik Bir Analiz)",
Journal Of Social, Humanities
and Administrative Sciences,
8(51):486-493.

International Journal Of Social, Humanities
And Administrative Sciences is licensed
under a Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International License.

This journal is an open access, peer-
reviewed international journal.

Alevi-Bektaşılık Üzerine; Üç Kavram (Sosyolojik Bir Analiz)

On Alevi-Bektashism; Three Notions (A Sociological Analysis)

Hilal Ebru CAN Recep CENGİZ

Ondokuzmayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Öğrencisi, Samsun, Türkiye
Prof. Dr. Ondokuzmayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğretim Üyesi, Samsun, Türkiye

ÖZET

Alevi-Bektaşılık, teolojik vurgularında sözlü kültüre dayalı, mitolojik öğeler içeren senkretik bir inanç sistemi oluşturmaktadır. Bu bağlamda mukaddes metinlerin söz konusu dine mensup bireyler tarafından farklı şekilde yorumlanması, hem inanç hem de ritüeller zemininde farklılaşmalara neden olmuştur. Örneğin Namaz yerine niyaz, ramazan orucu yerine 12 muharrem orucu, İslam kardeşliği yerine "musahiplik", cami yerine, "cem ve cem evi", "kadı" yerine, "dede ve veya baba" gibi alternatif kurum ve kavramlar söz konusu inanç ve ritüellerden bazılarını oluşturmaktadır. Alevi-Bektaşılık, kendine özgü fiziki mekânlarıyla da farklılıklarını sürdürmektedirler. Zira tarihsel bir arka plana sahip siyasal eğilimli dini hareketlerin sentezinin bir yansıması olarak ortaya çıkan Alevi-Bektaşılık, 21. yüzyıl Türk toplumu içinde değişik sosyolojik argümanlara bağlı olarak varlığını sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler; Alevi-Bektaşılık, Sünnilik, inanç, ritüel, sosyoloji

ABSTRACT

Alevi-Bektashism constructs a syncretise belief system consisting of mythological elements relying on oral culture in its theological emphasis. In this regard, holy texts have been interpreted differently by their believers, this caused fractionation on the basis of rituals and beliefs. There are alternative beliefs and rituals, for instance; say prayer (niyaz) in the place five times prayers, 12 Muharrem fasting in the place of Ramadan fasting, companionship in the place of Islamic brotherhood, `tot and djemevi` in the place of mosque, grandpa or father (dede or baba) in the place of Müslim judge (kadi). Alevi-Bektashism maintains its differences with its distinctive physical places. Alevi-Bektashism appeared as a reflection of syntheses of religious movements which had political tendency in the historical background, and maintains its existence based on its different sociological arguments in 21th century Turkish society.

Key words; Alevi-Bektashi, Sunni disagreement, belief, ritual, sociology

1. GİRİŞ

"Bana bir harf' öğretenin kölesi olurum" Hz. Ali

Her dini öğretide olduğu gibi İslam öğretisinde de heteredoks yorumlama; ortodoks yoruma dayanan mukayese ve muhakemenin ortaya çıkardığı sosyolojik bir gerçekliktir. Hatta tüm toplumla ilgili, ibn-i Haldun'un "bedevi", "hadari", Comte'un "statik", "dinamik", H. Bergson'un "açık", "kapalı", Redfleid'in "arkaik" ve "kent" ayırımlarıyla birlikte, G. Rocher'in, "geleneksel" ve "modem" gibi toplumsal kategorileştirmelerde ortadoks ve Heteredoks yorumlamaları görmek mümkündür. Örneğin G. Rocher'in toplumsal tasnifinde yer alan geleneksel toplum: bir ideal tip olarak sosyo-ekonomik yapı bakımından, kendi kendine yeterli kapalı bir ekonomi, sınırlı sosyal hareketlilik ve dini olanla olmayan sosyo-kültürel faktörlerin birbirine karıştığı heteredoks yorumlamanın yer aldığı bir sosyolojik gerçek olmaktadır. Benzer şekilde modem sanayi toplumu ise, sosyal örgütlülük açısından oldukça karmaşık, yatay ve dikey hareketlilik açısından oldukça yoğun ve kentleşmiş ya da kentleşen bir görünüm arz ederken ortaya çıkan seküler anlayış ve bu anlayışın ortaya çıkardığı bilimsellik ve rasyonellik vurgusu, heteredoks ve Ortadoks yorumlamaların birlikte yer aldığı bir sosyal hayat alanı oluşturmaktadır. Bu bağlamda İslami temsil yeteneğine sahip Türk toplumunun da dahil olduğu tüm toplum tiplerinde din de heteredoks ve Ortadoks yorumlamalara rastlamak mümkün olabilmektedir.

Türk tarihi bağlamında heteredoks yorumlamanın tipik bir göstergesi olan Müsahiplik, Cem, ve Dede/Baba gibi kurum ve kavramlar, Sünniliğe alternatif Alevi-Bektaşılığa ait dini inanç ve ritüel içeren yorumunun yansımaları olmaktadır. Aynı şekilde Sünnilik, siyasi iktidar, bürokrasi ve kentlerde oluşurken Alevi-Bektaşılık ise, Türk-İslam tarihi içinde kırsal yerleşmelerde yaygın olarak gözükmemektedir. Geçmişten günümüze heteredoks ve Ortadoks gruplar arasındaki politik çatışma, bu grupları temsil edenlerin çelişki ve taleplerinin bir ifadesi olarak kabul edilebilir. Sünniliğin yazılı kaynaklara dayanması ve buna isnat edilen kurumsallık ve ilkesellik vurgusu, örneğin, "ilimden başka mürşit edinmemek", "bidat ve hurafelere karşı olmak" gibi değerler onun ortadoks yorum olarak kabul görmesini sağlasa da Alevi-Bektaşılığın, temel dinamikleri arasında yer alan, "yetmiş iki milleti bir görme", "temel

insan olgusu", "hoşgörü" vb. temel değerler, onun heteredoks yorum olarak kabulünü oluşturmaktadır¹ Bu bağlamda Alevi-Bektaşilerin dinsel inanç ve ritüellerle ilgili duyarlılıklarını onun dinsel talepten ziyade sosyal istemlerle hareket ettiklerini gösterdiğini söyleyebiliriz.

2. ALEVİ-BEKTAŞİLİK (HETEREDOKSİ) ÜZERİNE; ÜÇ KAVRAM

İslam'ın heteredoks yorumlaması olarak görülen *Alevi-Bektaşiliğin* temel kavram ve kurumlarından olan "musahiplik", "ayin-i cem", ve "dede/baba" sırasıyla Sünniliğin/ortadoksinin "tüm Müslümanların kardeşliğine", "camide toplanmaya" ve "kadı, din görevlisi/imam" kavram ve kurumlarına bir seçenek olarak sunulduğu söylenebilir. Aynı zamanda söz konusu ritüel örneklerinin her biri Alevi-Bektaşiler tarafından ifa edilen ibadetler listesinde yer almaktadır. Bu çalışmada ele alınan söz konusu üç kavram, Alevi-Bektaşi ritüel içeriklerinde birbirini takip eden ve tanımlayan kavramlar olmaları bağlamında önem arz etmektedirler. Yani "ayin-i cem" olmadan "dede/baba"nın ve bunların ikisi olmadan müshap olabilmeyen imkanı bulunmamaktadır. Daha açıkçası bu üç kavramı analitik olarak birbirinden ayırabildiğimiz kavramlar olarak görünüm kazanmaktadır. Çalışmanın özgün karakteristiğini de bu bakış açısını yakalamak olduğunu söyleyebiliriz.

2.1. Musahiplik

Alevi-Bektaşilikte pratik olarak uygulanan musahiplik ritüelinin, İran ve Hind felsefesi,² Karahanlılar döneminde, Orta Asya'da belli biçimler altında uygulanması gelmesi, hatta, göçebe, yarı-göçebe ya da toprağa yeni yerleşmiş cemiyetlere has sosyal nitelikli bir kurum oluşu, onun köken olarak senkretik olduğunu göstermektedir.³ Bu bağlamda toplumdaki dayanışmanın farklı toplum tiplerinde farklı şekiller aldığını söylemek mümkündür.

İçinde yaşanan coğrafya dahil her toplumsal kurum ve kavram, toplumun hayat tarzını/kültürünü şekillendirici faktörler listesine eklenebilir. Bu nedenle kültür unsurlarının her birinin sosyal dayanışma için birer temel ve ortak hedef oluşturdukları söylenebilir. Zira dini her bir inanç, söz konusu grubun yetki sahasına giren ve ilgili grup tarafından yazılı ya da şifai olarak kabul edilen ve kayda geçirilen bir ritüelin teorik arka planı olmaktadır. Bu bağlamda Alevi-Bektaşiliğin, özgün ritüellerinden biri olan musahiplik, salt dinsel bir içerikten ibaret olmayıp aynı zamanda Alevi-Bektaşiler arasında kurulan dayanışmayı ve gruba girişi ifade eden sosyolojik bir kavram olmaktadır. Alevi-Bektaşilikte nasıl ayin-i cem, kırkların cemi, Arş'da yapılmış bir merasimin, yerde tekrarlanması ise, Musahiplik de, bu mitolojiye dayanan, Hz. Muhammet ile Hz. Ali'nin kardeşliğinin yeryüzündeki izdüşümü olarak iki erkek çocuğun on veya on bir yaşlarına geldiklerinde birlik olmalarını ifade eden bir ritüel olmaktadır. Söz konu ritüelin işlenişini şöyle ifade edebiliriz;

1) İki musahip adayının aynı dili konuşuyor olması.

2) Benzer sosyal durumda olması; bekar olan, evli olanla; yaşlı bir kimse, genç biriyle; cahil olan, bilge bir bireyle; bir şeyh, bir dervişle musahip olamazlar.

3) Adayları aynı yerleşim biriminden olması⁴ Alevi-Bektaşilikte yukarıda adı geçen ayin-i cem, kırkların cemi olarak bilinen mitolojiye atıfta bulunan musahiplik, imam-ı Cafer buyruğunda şöyle aktarılmaktadır: Hz. Muhammet'in Hudeybiye'de altı yüz kadar sahabe ile el sıkışıp sözleştikleri, İslam için mücadeleden dönmeyeceklerine dair sözleşmelerine ve bu sözleşmeye atıfta bulunan fetih suresinin 18–19. Ayetlerinin⁵ yorumuna ve Seb'e suresinin 46. Ayetine dayandırılmaktadır.⁶ Bu yoruma göre de, Hicretin yedinci ayında Medine'de, Mescid-i Nebevi'de, Hz. Muhammed ile Hz. Ali musahip olmuşlardır.⁷ Bu bağlamda bir musahip, musahibinin evine davetsiz girebilmeli, elinde bulunan her şeyi, "namus dışında" paylaşabilmeli ve sorunlarına ortak olabilmelidir.⁸ Temel esprisi İslam-ı

¹ Yasin Aktay, Türk Dininin Sosyolojik İmkani, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 37

² İran ve Hint felsefesi: İran Felsefesi; Maniheizm, Zerdüştlük, iyi. Kötü, Çilecilik gibi felsefi ve dini nitelikli düşünüş ve görüşlere sahip olan düşünce biçimlerine verilen genel addir. Hint Felsefesi; M. Ö. 2000 yılında başlayıp, Hint maddeciliği, Budizm ve Caynacılık gibi heteredoks sistemler dışta bırakıldığında, Vedacılık ve Brahmanizm gibi geleneğe bağlı sistemlerle temsil edilen düşünce sistemlerine verilen genel ad. Ahmet CEVİZCİ, Felsefe Sözlüğü. Ekin Yayınları, Ankara, 1997, s. 333

³ Orhan Türkoğan, Alevi-Bektaşi Kimliği, Timaş Yayınları, İstanbul, 1995, 80–98

⁴ İrene Melikoff, Uyur idik Uyardılar (Çeviren, Turan Alptekin), Cem Yayınları, İstanbul, 1994, s. 97

⁵ O ağacın altında sana yeminle bağlılık söz verirlerken bu müminlerden Allah razı olmuştur; onların gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle de kendilerini ödüllendirmiştir. Allah izzet ve hikmet sahibidir. <https://kuran.diyadin.gov.tr/tefsir/Fetih-suresi/4601/18-19-ayet-tefsiri>

⁶ De ki: "Size tek bir öğüt vereceğim. Allah için, başkalarıyla birlikte veya tek başınıza şöyle bir durup düşünün! (Görüyorsunuz ki) arkadaşınızda cinnetten eser yok; o ancak şiddetli bir azap öncesinde sizi uyaran bir kimse." <https://kuran.diyadin.gov.tr/tefsir/Sebe-suresi/3652/46-48-ayet-tefsiri>

⁷ İsmail Onarlı, Alevilikte Cem ve Musahiplik Nedir? Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları, İstanbul 2003, s. 16–18; Cemal Şener, Alevilik Nedir? Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları, İstanbul 2001, s. 68.

⁸ "Dede, iki musahip adayım getirir. "Bism'i Şah, Allah Allah..." alımlış sözleriyle başlayan, bir dua okur ve kurban için bir koyun getirilir. Bu esnada, Musahip adayları, dedenin önünde, ayakları içe çevrili parmak üstünde durmaktadırlar. Ritüelin işleniş gereği dedenin talimat ve emirleri doğrultusunda, iki musahip birbirine, şekli olarak el-ense çekerek, üç kez güçlerini deneyerek, birbirlerini devirmeye çalışırlar. Sonra dede, "Allah Muhammedi Ya Ali" diyerek, sırtlama, üç kez vurarak ve kalıplaşmış olan "Allah kardeşliğinizi daim etsini" sözleri ile bu ritüelin şekli kısmı gerçekleştirilmiş olur" Melikoff irene, Uyur idik

unsurlara dayalı olan musahiplik ritüelinin uygulanma biçimi, bir başka yoruma göre ise, şöyle gerçekleşmektedir: Musahip olmak isteyen talipler, önce kendi aralarında, sonra ebeveynleri arasında karşılıklı anlaşarak, bir rehberle başvururlar. Bu talebe istinaden, rehber, pirine başvurarak, cem evinde, topluluğun hazır bulunduğu ortamda, pirin önderliğinde bir tören başlatılır.⁹

Musahiplikle ilgili bir başka önemli husus, uygulamaların, Alevi-Bektaşî grupları arasında, farklı biçimde gerçekleştirilmesidir. Örneğin, tahtacı Alevilerinde, iki bireyin musahip olma şartı, şeriat makamında karşılık kabul edilir. Tarikat makamına geçerken, başka bir çift ile musahip olunur, buna, "aşına" denir. Marifet basamağında, bir başka aşinalı çiftle musahip olunarak, "peşine" olunur. Peşine olan çiftler arasında ise, "çigıldışlık" kurulur, bu marifet aşamasına karşılık kabul edilir.¹⁰ Musahipliğin bu aşamalar zincirinde son halka bütün Alevi-Bektaşîlerin iki dünya tasarımı, kardeş oldukları anlamına gelmektedir.

Musahipliğin, sosyal etkileşim boyutuna bakıldığında, içe dönük, birincil ilişkilerin yoğunluğu göze çarpmaktadır. Musahipleri birleştiren bağlar, salt dinsel nitelikli olmayıp, aynı zamanda diğer sosyal alanlarla da ilişkili olduğundan, bütün yaşamları boyunca, söz konusu bireyler birbirlerine iktisattan hukuka kadar geniş bir yelpazede bağlayıcı ilişkilere dahil olmaktadır. Bu bağlamda musahiplik, her iki dünya tasarımı için biyolojik olmayan bir birincil grup öngörmektedir. Örneğin musahiplerden birisinin suç işlemesi halinde, doğrudan diğer musahip sorumlu tutularak, tam bir amaç birlikteliği sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede, musahiplik, sosyal etkileşime dayalı, birliğin ve dirliğin tipik bir örneğini oluşturmaktadır.

Musahiplik sözleşmesi yapan bireyler, aynı zamanda, "Muhammedi-Ali" yoluna girmiş sayılmaktadırlar. Musahiplik sözleşmesi, bir bireyin hayatında yalnızca bir kez yapılmakta, ölüm ya da dargınlık gibi nedenlerle bu sözleşme bozulduğunda tekrarlanmamaktadır. "iki talibin kardeşliği" olarak kabul gören musahipliğin, Alevi-Bektaşîlikle benzerlik taşıyan Yezidilerde de görülmesi, musahipliğin, Hz. Ali odaklı inanç sistemlerinin bir özelliği olduğunu göstermektedir.¹¹ Musahiplik, ahret kardeşi olunan erkeklerle kardeş, eşleriyle bacı (kız kardeş) aynı zamanda grup içi evliliklere sınır getiren bir uygulama olması nedeniyle Alevi-Bektaşî inanç sisteminin özgün karakteristik özelliklerini gösteren bir ritüel olmaktadır.

Sosyolojinin önemli isimlerinden olan Durkheim'ın da belirttiği iki tür dayanışmadan birincisi olan "Mekanik dayanışma" yı Alevi-Bektaşî grupları gibi yüz yüze ilişkiler kuran, ortak geçmişi paylaşan, değişimin çok yavaş gerçekleştiği topluluklarda öne çıkan "müahiplik" kavramıyla özdeşleştiremesekte yakınlaştırmamız mümkündür. Aynı şekilde iş bölümünün çok çeşitlenmediği, güçlü geleneklerin ve güçlü toplumsal kontrol mekanizmasının olduğu Alevi-Bektaşî gruplarında musahipliğin sosyolojik arka planını görmek mümkündür. Benzer olarak Alevi-Bektaşî gruplarında musahipliğin gerileme nedenini de Durkheim'ın "organik dayanışma" kavramı bağlamında analitik olarak açıklayabiliriz. Zira sanayileşme sürecinin geleneksel toplumsal yapıları derinden etkilemesi, tarımsal toplumun çözülmeye başlaması ve kentleşme gibi sosyolojik gerçekliklerin musahiplik gibi birçok Alevi-Bektaşî kurumunu dönüştürdüğü söylenebilir.

2.2. Ayın-i Cem

Toplanmak anlamına gelen törensel bir ritüeli ifade eden "cem" kavramı, Alevi-Bektaşî öğretisinde "cem ayın"ı veya "ayın-i cem" ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Söz konusu tören, Alevi-Bektaşî ocaklarına/gruplarına göre

Uyardılar (Çeviren, Turan Alptekin), Cem Yayınları, İstanbul, 1994, s. 95. *Bu şekli dinsel törenin, taraflara yüklediği sosyal sorumluluk gerçekte bu aşamadan sonra başlamaktadır.*

⁹Pir, musahip olacaklara daha baştan itibaren, "Hak yoluna giriyorsunuz, bu yolda gazi de olunur şehit de" sözleriyle, karşılıklı sorumluluk mesajını iletir. Musahip adaylarının boyunlarına takılan, "tiğbent" adı verilen ikrar bağı ile rehber öncülüğünde musahip adayları, dört kapı öğretisine karşılık gelmek üzere, sembolik olarak, kapıya götürülüp, "Ya Rab, bu kapıyı bize hayırlı kıl", dinsel söylemi ile dört kapıya niyaz ederler. Şeriatla Ahmet, tarikatta sofı, marifette Müslüman, hakikatte teslim isimleri, musahip adaylarına öğretildikten sonra, pirin karşısına getirilirler. Pir, musahip adaylarına birbirlerinden razı olduklarını onaylattıktan, ceme katılanlardan musahip olabileceklerin, doğru yolda oldukları, sorumluluklarını yerine getireceklerine dair güvence alındıktan sonra, musahip adaylarına, kapı isimlerini sorarak, söylemelerini ister ve ceme katılanlar, hep birlikte musahip adaylarının Alevi-Bektaşîlik (Muhammedi-Ali), yoluna girmeyi kabul ettiklerini, pire ayrıca bildirirler. Bunun üzerine, pir, özetle, karşılıklı sosyal sorumlulukları içeren şu uyarılan talimlere aktarır: Birbirinizi hayatın sonuna kadar sevecek ve birbirinizi koruyacaksınız. Birbirinize her işte danışman olacaksınız, toplumun çıkarlarını gözeteceksiniz. Samimiyetiniz Muhammedi-Ali, sözleşmesi gibi olacak." Pir, bu uyarıları yaptıktan sonra "bu yoldan dönmeyeceklerine dair; Allah, ceme katılanlar, ay, gün, adına musahip adaylarına yeminden ettirmektedir. Bu yemini kabul ettikten sonra, pir önüne gelen musahip adayları, evli iseler, eşleri, erkekler önde, kadınlar arkada, pirin (dedenin) önüne gelip, dizinden ve elinden tutarlar. Buna, "el ele El-Hakka bağlanma" denir. Benzer bir uygulama ile üzerlerine üç metre bez atarak, "ölümünden evvel ölmek, nefsi yenmek" mesajı verilir. Musahip adaylarından erkekler, pir elinden, kadınlar ise, kocalarının elinden tutarak, eşlerine bağlanırlar. Bu, "erkeğin yardımcısı pir, kadının yardımcısı ise, eşi olacaktır" anlamındadır. Pir önünde, musahip adaylarına Fetih suresinin 10. Ayeti⁹ okunduktan ve yorumlaması yapıldıktan sonra, pir, "kubbe"⁹ adı verilen dualarını okur. Bunu müteakip pir, on iki tarik⁹ çalar ve "Hak Muhammed Ali ikrarımızı kabul ede" duasıyla adayları son kez, ikrardan dönmemeleri, toplum içinde uyumlu bireyler olması hususunda uyarır. Bu işlemden sonra, kurban kesilerek pişirilene çiğeri, musahip adaylarına getirilerek birbirlerine yedirmeleri istenir. Bunun anlamı, "can baş" lokması olup, "senin evin benim evim, benim evim senin evim" mesajı vermektedir. Her şeyde samimiyet, Muhammed'i Ali'nin sözüdür. Onların karakteriyle karakterleşmek zorunluluğumuzdur denilerek, musahip adaylarına, törenin bittiği bildirilir. Böylece, iki birey, evli ise, iki aile, birbirlerini musahip edinmiş olmaktadır. Mehmet Çelik, Alevi Cem Kaideleri ve Töreleri. On iki Hizmet Yolu, Malatya, 1990 DEMİRCİ Kürşat, Heterodoxy Tarihciliği ve Bektaşî Menakıbelerindeki Şamanik Karakter, İzlenim Dergisi, İstanbul, 1995, s. 52-53.

¹⁰ Musa Küçük, Bir Pir'in Kaleminden Alevilik, Dörtkapı Yayınevi, 2020, s. 7

¹¹ John Birge, Kingsiyay, Bektaşîlik Tarihi, And Yayınları, İstanbul, 1991, s. 76

genellikle uzun kış gecelerinde çalgılı şiirli ya da hem çalgılı, şiirli hem de içkili olarak düzenlenebilmektedir.¹² Bu ritüel, önceden belirlenmiş dinsel içerik taşıyan kurallar ve fiili olarak yerine getirmesi esnasında ifa edilen bir dizi başkaca ritüellere de sahiptir. Örneğin, Alevi-Bektaşilikte belli sınav ve tecrübeden geçmemiş olanlar ve belirli aşamaya ulaşamayanlar, hatta özel sorumluluklarını yerine getirmeyip düşkün olanlar, bu toplantılara girememektedirler.¹³

Aleviler-Bektaşiler, yüzyıllarca dini bir ritüel olan cem törenlerini, tekke ve dergahların bulunmadığı yerlerde yerleşmenin en büyük meskeninde, yasal olarak kabul edildiği dönemlerde tekke ve dergahlarda, 2022 yılı itibarıyla ise, Alevi-Bektaşiliğin cem ritüeli başta Türkiye olmak üzere dünyanın değişik ülkelerinde bir dizi dinsel ve siyasi tartışmaların gölgesinde yasal lisanslı cem evlerinde ifa edilebilmektedir.¹⁴ Cemevlerinin dini bağlamda tartışıldığı en temel alan cemevlerinin camiye alternatif ibadet yeri olarak algılanması meselesi, siyasi tartışma alanı ise cemevlerinin birer siyasi/ideolojik kamp alanlarına dahil edildiği/edileceği yönünde değerlendirilen tartışmalardır. Tekrar tarihsel ve mitolojik anlatılara dönerek meseleyi ele aldığımızda cem töreninin Hz. Muhammet'in, Mirac'tan dönüşte uğradığı dergahtaki grup üyeleriyle birlikte yaptığı ve adına "Kırklar Cemi" denilen ibadetten geldiğine inanmaktadırlar.¹⁵ Cem töreninin bir ritüel olarak, Miraçla ilgili dinsel bir dayanağa sahip olduğuna inanılması, meselenin İslam'ın Sünni yorumuna mitsel bir atıfta olduğunu söyleyebiliriz.¹⁶ Cemde kadın erkek her birey, cinselliğinden arınmış, yalnızca insan, "can" olarak kabul edilir. Alevi-Bektaşî cemleri, on iki imamlar adına ifa edildiği için, on iki hizmet adıyla da anılmaktadır. Bu bağlamda teolojik, tarihsel ve sosyal içerik taşıdığı açıkça görülen cem törenleri, kendine özgü dinsel-siyasal-hukuki bir görünürlük kazanmış olmaktadır.¹⁷

Bir Alevi-Bektaşî ritüeli olarak ele aldığımız ayin-i cem, eski Türk kültürünün değişik bir versiyonu olarak da kendini göstermektedir. Bu nedenle eski Türk kültürünün ve "Kamlık" dininin toplantıları ile Alevi-Bektaşî cemleri arasında bir bağ kurulabilmektedir. Örneğin, Gazneli'ler, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de görülen Türklerin kurultay toplantıları ve şölenleri, bunun, bir Türk töresi olduğuna işaret etmektedir. Aynı şekilde Osman Gazi'nin, beyliğini kurduktan sonra yaptığı bir törende, ibn-i Batuta'nın, Kırım sarayında, ağırılarak Ona at etinden yapılmış yemeklerin, kıymız ve bozadan yapılmış içeceklerin ikram edilmesi, yemekten sonra güzel sesli hafızların Kur'an ve bir hatibin de hutbe okuması bu bağlamda değerlendirilebilir.¹⁸ Alevi-Bektaşî ayin-i cem ritüelinin, siyasi ve tarihsel kültür öğeleri içinde, iki ayrı sınıfsal yapıda icra edildiğini de gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bunlardan birincisi; yalnızca dini önderler olan dede ve babaların kendi içlerinde yaptıkları cem törenidir. Diğeri ise, erkek-kadın herkesin katılımı ile yapılan cemlerdir.¹⁹ Alevi-Bektaşîlerin tümüne açık olan bu ritüel, üç ayrı amaç için farklı biçimde gerçekleştirilmektedir. Bunlar; bu çalışmada ele aldığımız *a. Görgü b. ikrar ve c. Musahiplik* ayin-i cemleridir.

2.1. Görgü Cemi

Bir hesap verme ya da bir hesap sorma düzenlemesi olan görgü cemi, dönemin formel kurallarına karşı alternatif oluşturma/olma üzerine kurulu enformel hukuk düzenlemesinin tipik bir örneğini yansıtmaktadır. Zira işlenmiş suçların/günahların itirafı, tepiti, tayini ve müeyyidesi bu cem ritüelinde dede önünde açığa çıkarılmaktadır. Bir yargılama/mahkeme işlevi gören bu ritüelin ifasına başlarken kendine özgü bir enformel iç grup ve ona ait bir dinamiz ortaya çıkmaktadır. Bunun tipik bir göstergesi törene, daha önce görülmüş-hesap vermiş olanların, görülmeyi-hesap vermeyi isteyenlerin ve musahiplilerin girebilmesidir. Aynı şekilde grup dinamizminin bir başka göstergesi ise erkeklerin önde, kadınların arkada halkalar halinde bir oturuş düzeni almalarıdır. Yine grup dinamizminin bir parçası olarak dini liderin, görevlilere, hizmetin başlaması için izin vermesidir. Bu minval üzere yürüyen törenin teorik çerçevesi ise "düvaz"²⁰ okunması, zikir getirilmesi, nefeslerin söylenmesi ve miraçname okunması ile devam etmektedir. Yine törenin en belirgin enstürümanı bir erkek ve kadının semah yapıp-bitirmesi sonrasında dedenin duasıyla birlikte kırklar semahının başlatılmasıdır. Altı erkek ve altı kadın olmak üzere, on iki kişi, meydana çıkarak, semah yapması ve merasimden sonra duaların okunması, görgüden geçenlerin işledikleri suçları, dini önderin ve grup

¹² Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 55

¹³ Eyuboğlu İsmet Zeki, Alevi-Bektaşîlik Sünnilik İslam Düşüncesi, Der. Yayınları, İst, 1989, s. 193

¹⁴ İçişleri Bakanlığı, İller İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan 20.12.2018 tarihli verilere göre Türkiye'de 948 cemevi bulunmaktadır. En fazla cemevi sırasıyla Tokat, Çorum, Kahramanmaraş, İstanbul, Amasya, Ankara ve Yozgat'ta yer almaktadır. Bkz. <https://www.gazetevatan.com/gundem/turkiyenin-cemevi-haritasi-522310>, erişim tarihi, 29.09.2021.

Dünya'da ise Cem Evi, Britanya, Danimarka, Almanya, İsveç, İsviçre ve Avusturya'da resmi olarak tanınan ülkelerde fiziksel birer dini inanç merkezleri olarak kabul görmektedir. Bkz. <https://www.birgun.net/haber/cemevleri-gercegi-i-284812>, erişim tarihi, 21.01.2020

¹⁵ Ethem Ruhi Fiğlalı, Türkiye'de Alevi-Bektaşîlik Bektaşîlik, Selçuk Yayınları, Ankara, 1994, s. 246-248

¹⁶ "Bizim küçüğünüz, büyüğümüz yoktur, küçüğümüzde, büyüğümüz de uludur. Birimiz kırkımız, kırkımız birimizdir."

¹⁷ İsmet Zeki, Eyuboğlu Alevi-Bektaşîlik Sünnilik İslam Düşüncesi, Der. Yayınları, İst, 1989, s. 196-197

¹⁸ Mehmet Eröz, Eski Türk Dini (Gök Tanrı inancı) ve Alevi-Bektaşîlik, TDAV, İstanbul, 1992, s. 54

¹⁹ Beşim Atalay, Bektaşîlik ve Edebiyatı, And. Yayınları, İstanbul, 1991, s. 48

²⁰ Alevî -Bektaşî edebiyatında On İki İmamları öven şiirlere denir

üyelerinin bulunduğu ortamda itiraf ettikten sonra, tövbe edip, kurban kesmeleri seremoninin diğer unsurlarını oluşturmaktadır.

Görgü ceminde esas üzerinde durulması gereken husus, yerleşim mahallinde bulunan bütün bireylerin hesap verebilirliğini sağlayacak düzenlemenin yapılabilmesidir. Daha önemlisi açıkça belirgin olan ihtilafların görgüden geçirilerek, birbirleriyle ihtilaflı olanların sorunlarına çözüm bulunmasını sağlayabilmektir.²¹ Ritüel içerikleriyle birlikte bir hesaplaşma olarak göreceğimiz görgü ceminde enformel kuralların işleyişini formel hukukun yerine ikame edilebilen bir durum olarak görebiliriz.²² Burada üzerinde durulması gereken bir başka mesele görgü ceminde enformel kuralları bağlamında örneğin Araf suresinin 23-24 ve 25. Ayetleri ve Tövbe suresinin 119. Ayetinin zikredilmesi, Alevi-Bektaşî öğretisinin heteredoks unsurlar içermesine karşılık onun hem ortadoks yorumlamaya dahil olabileceğini hem de İslam'ın temel paradigması olan Kuran'a bağlı kalınarak törenleri yerine getirdiğini söyleyebiliriz.²³

2.2. İkrar Cemi

Alevi-Bektaşîlik inanç sisteminin temel taşlarından biri de grubun üyesi olabilmek ve gruba katılmak anlamına gelen *ikrar cemi*, dini normlardan oluşan, bireyi geleceğe hazırlayıcı, sosyalleştirici nitelikler taşımaktadır. Alevi-Bektaşîlik üyelerini gruba katarken özel bir ayin düzenleyerek işe başlamaktadır. Bu ritüelin işleniş şekli şöyle gerçekleşmektedir: Alevi-Bektaşîlik yoluna girecek olan birey önce bir rehberine başvurur ve bu rehber tarafından bir süre sınavdan geçirilerek denenir. Sonuçta belli bir gün tekkede ya da uygun bir yerleşimde toplanılır. Rehber, Alevi-Bektaşîlik yoluna girecek bireye (cana), dini bir ritüel gereği bir tarikat abdesti aldırır. Sonra boynuna, "tiğ-i bend" adı verilen beyaz bir mendil takılarak, meydana (ortaya) getirilir. Meydanda, ritüellerin ifası gereği, on iki postu temsilen, on iki kişi oturmaktadır. Bu postlarda oturanlar, eğer bu toplantı pir evinde ise, dede ya da babalar, başka yerde ise dede veya babaların görevlendirdiği bireylerden oluşmaktadır. Alevi-Bektaşîlik yoluna girmek isteyen "talip", içeri girer girmez, dört kapıya selam verir. Bu kapılar şeriat, tarikat, hakikat ve marifet kapılarıdır. Verdiği selamı, tekrar kendisi alır.²⁴ İkrar verecek kişi ya da kişiler, baba veya dedenin ya da onları temsil eden bireylerin önüne getirilir. Pirin organize ettiği dini özellik taşıyan söz ve eylemlerden oluşan "*Girme girme dönme dönme eline, beline, diline sahip ol*" Müşîdin Hz. Muhammet, rehberin Hz. Ali" sözlü ifadelerinden sonra talip, postlarda oturan dedelerin veya onları temsil edenlerin ellerini öptükten sonra, her ayini cemde yapılan diğer işlemler de yapıldıktan sonra, ikrar verilmiş, tarikata girilmiş olur.

İkrar, tarikata giriş töreni, sosyolojik bir argüman olarak dini grupların, dinsel ritüellerle beslenerek, daha homojen bir yapı oluşmasına imkan sağlamaktadır. Grubun kendi içinde güçlü sosyal ilişkiler ağı oluşturmasına imkan sağlayan ikrar ayini, dini statülerin oluşturduğu (dede-talip) hiyerarşik yapının korunmasına, bu statülerin gereği olan rollerin ifasına, normlardan ve değerlerden sapmayı önleyici, ön uyarı ve ikazlardan oluşmaktadır. Hatta sosyalleşme süreci olarak grubun dayanışmasını arttırmakta, grup içi çatışmayı ve çözülme engellemektedir. Bu anlamda, ikrar ayininden geçmeyen bir kimsenin, gerçek bir Alevi-Bektaşî olamayacağı görüşü benimsenmiş olmaktadır. Ayin-i cem Alevi-Bektaşî inanç sistemine göre bireysel tercihlere rağmen yılda bir kez yapılması zorunlu olan bir ritüel ortam olarak gerçekleşmektedir.²⁵ Üçüncü tür cem olan *c. "musahip cemi"* ise makalenin başında açıklanmıştır.

Ayin-i Cem ritüelinin işleniş biçimi dini bir ritüelin ifası ile birlikte dini grubun sosyalleşme sürecinin bir parçası olmaktadır. Zira bireyin, dini ritüelleri onaması, onun gruba dahil olması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Alevilik-Bektaşîlikte birey ikrar vererek Ayin-i Cem'e katılır ve grubun üyesi olur. Ayin-i Cem'e giriş, kötülüklerden uzak olmak ve grup üyelerine sadakatle bağlanmak anlamına gelmektedir. Zira birey suçlu/günahkar olarak Cem'e

²¹ Sofuoğlu, 1997; 116.

²² Görgü ceminde enformel kuralların işleyişini kısaca maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz;

Dede: "Suret-i Hakk'tan görünüp dünya menfaatıyla gözlerinizi kamaştırarak münafıkların sözlerine aldanarak erenler yolundan, Hakk divanından uzaklaşırsanız mahşer günü üzerine ant içtiklerinizin huzurunda yüzünüz kara ol- sun mu?" Dârdakiler: "Allah eyvallah..." Dede: "Nefsinize uymayın, yolunuzdan azmayın, çığ lokma yiyip kem söz söylemeyin. Malı mala, canı cana katın. Halınıza haldaş, yolunuza yoldaş olun. Milletinize, devletinize hizmet eyleyin. Haksızlığa boyun kırmayın. Hakka ve hukuka riayet eyleyin. Allah yardımcımız, pir yol göstericiniz olsun. Erkânınız mübarek, kademiniz uğurlu olsun. Allah eyvallah... Hü erenler" der. Ant içme ve nasihat tercümanı böylece bitirdikten sonra dede ilk başta rehber olmak üzere dârdanları sırayla sorguya başlar: "Bismillâhrahmanirrahim... Nasılsın nice berisin? (misal, Ali baba)... Baba, yıktığınla, döktüğünle, ağılattığınla, yıktığın varsa yap, döktüğün varsa doldur, ağlat- tığın varsa güldür. Dâra gel, doğruyu söyle, erenler farkında olsun. Rehber; Allah eyvallah... Uzak gittik yakın geldik, er, pir meydanı diye durduk. Yüzümüz yerde, özümüz Dâr-ı Mansur'da bizlerde hakkı olan kardeşlerimiz hakkını talep eylesin" der. Dede yukarıdaki sorgu ve cevaplamayı sırasıyla dârdan dârdan herkese sorar. Dede, kadınlara sorgu yaparken; "nasılsın niceberisin ana sultan (veya dârdan hanıma nasılsın niceberisin ismi söylenir; Misal Fatma ana sultan)" der. Dede herkese kendi adıyla hitap eder. Dede bu soruyu sorunca kadınlara: "Allah eyvallah. Hü..." diyerek kendi sağ omuzlarına doğru niyazda bulunurlar. Bkz.

²³ Araf 23: Dediler ki: "Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!"

Araf 24: Allah, "Birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır" buyurdu;

Araf 25: "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan diriltilip çıkarılacaksınız" dedi.

Araf 119: Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun.

²⁴ Abdülkadir Sezgin, Hacı Bektaşî Veli ve Bektaşîlik, Sezgin Neşriyat, İstanbul, 1991, s. 124

²⁵ İsmail Metin, Alevi-Bektaşîlerde Halk Mahkemeleri, Alev Yayınları, İstanbul, 1994, s. 105

girme yeterliliğine sahip değildir. Aynı zamanda ayin-i Cem'ler bireylerin birbirlerine karşı haklarını ve şikâyetlerini bildirdikleri, hak ve halk katında hesaba çekilmeleri anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Alevilik-Bektaşilikte var olan "ölmeden önce ölmek" felsefesi bir oto-kontrol fonksiyonu ifa ederek bireyin grup normlarını içselleştirmesini sağlamaktadır.

Ayin-i Cem ile birlikte 20 yüzyıldan itibaren gündeme gelen "Cemevi" meselesi de Cem ayini ritüeli ile birlikte anılmaya başlanmış bir konu olmaktadır. Zira cem ritüelinin ilk defa nerede, nasıl, kimler tarafından yapıldığı net bir biçimde ortaya konulmadığı için cem evinin tarihsel kaynağı hakkında da bilimsel bir analiz yapma imkânı bulunmamaktadır. Tarihi kaynaklarda cem ayininin sistemli bir şekilde icra edilmesini Şah İsmail dönemine kadar götürmek mümkün olsa da bu süreçte cemevi meselesinin açık olmadığı anlaşılmaktadır.²⁶

Örneğin Yahudiler tarafından cumartesi günleri on üç yaşından büyük bireylerin katılımı ile sinagogta ifa edilen "şabat" ritüeli, Hıristiyanlığın haftalık "şükretmek" anlamına gelen "evharistiya" ayininin pazar günü kiliselerde cemaatle yapılması ve İslam'da Cuma günleri ifa edilen dinsel aktiviteyi söz konusu üç ritüelin bir bileşkesi olarak görmek mümkündür.

2.3. Dede/Baba

Dedelik kurumu, tarihsel ve dinsel özelliklerle birlikte sosyolojik bir gerçeklik olmaktadır. Bu bağlamda tarihi açıdan bakıldığında dede sözcüğünün Orta Asya'da yaşayan eski Türk toplumlarında, bilgili ve tecrübeli kişiler için kullanılan, "ata", "baba" sözcükleriyle aynı anlamda kullanıldığını söyleyebiliriz. Örneğin Türkler arasında Mansur Ata, Çoban Ata, Baba Tahir, Baba Merendi ve Barak Baba gibi tanınmış bireyler Türkistan bölgesinde toplumsal bağlamda etkili bireyler olmuşlardır. Aynı şekilde baba unvanının yerine "ahi, şeyh, dede" gibi unvanların daha çok Anadolu'da kullanıldığı da bilinmektedir.²⁷ Bu nedenle söz konusu unvanlarla anılan dini önderler, Alevi-Bektaşî gruplarda farklı kavramlarla ifade edilseler de aynı işleve sahip görünmektedir.

Alevi-Bektaşîler, zaman zaman, dede ile aynı anlama gelen, diğer birçok dini grupların önderleri için de kullanılan, "pir, serçem, seyyid, mürşit" sözcüklerini de kullanmaktadırlar.²⁸ Dini önderler için kullanılan bu nitelendirmeler farklı olsa da, dini gruplarda benzer fonksiyonu ifa etmektedirler. Alevi-Bektaşî inanç sisteminde, dedelik kurumu içinde yer alan, "mürebbi" ve "rehber" kavramlarını açıklamak gerekirse şunları söyleyebiliriz; Mürebbi; Dikme dede adı da verilen, dedeye vekalet edebilen, dede tarafından görevlendirilen, sınırlı yetkiye sahip görevli anlamına gelmektedir. Rehber ise; ayinlerde belli görevleri bulunan, talip ile dede arasında sorun ve beklentilerde aracı görev üstlenmiş bulunan kimselerdir. Soydan gelme yerine, yoldan gelme farklılığı olan Alevi-Bektaşîlik geleneğinde, dede ile eş anlamlı babalar da benzer fonksiyonu ifa etmektedirler. Bu bağlamda teori ve pratikte dinsel sorumluluk içinde dede-babanın a. mürebbi; öğretmen ve eğitici b. halife; (Hacı Bektaşî Veli'nin halefi ve temsilcisi olma) ve c. üstad; (dinsel yaşamda izlenecek örnek insan olmak) üzere üç temel kareteristik özelliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.²⁹

Alevi-Bektaşîlikte başta dede-baba statüsü olmak üzere dini önderlerin meşruiyetinin geleneksel formlarla oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Örneğin "ocak" kavramı, Alevi-Bektaşî inanç sisteminde soy zincirinin halkalarını ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimin, Hz. Muhammet'in ya da Hacı Bektaşî Veli'nin soyundan geldiğini, ancak bu kavramla belirlemek mümkün olabilmektedir. Aynı şekilde ocak kültürü, cem töreninin niteliği üzerinde de etkili olmaktadır. Örneğin, Alevi- Bektaşîliğin bir kolu olan Çelebilerde, dedelerin yönettikleri cemlerde, alkol içilebildiği halde, Babağan kolu adı verilen yoldan gelen dedelerin cemlerinde, alkol yerine şerbet verildiği bilinmektedir. Hatta Alevilerin, Zeynel Abidin ocağında cem törenlerinde içki yasaklanmakta, cem töreni dışında ise serbest bırakılmaktadır.³⁰ Aynı şekilde Sivas'da Ali Baba ocağı, Tokat (Erbaa)'da Keçeci Baba ocağı ve Tokat (Niksar) Cer ocağı, bunun diğer bazı örneklerindedir. Dedeler, kendilerine bağlı ocak üyelerini bilgilendirmek ve anlaşmazlıkları giderme sorumluluğu taşımaktadırlar.

Dedelik ve dede-babalık, Alevi- Bektaşîliğin temel sistematığı çerçevesinde, dinsel hiyerarşi içinde, bürokratik bir yapı oluşumuna imkan sağlamıştır. Fakat artan nüfus, kentleşme ve göç hareketleri ile birlikte dede-babaların cem düzenleyip görgü yapma, grup üyelerinin sorunlarını çözme işlemleri zorlaşmıştır.³¹ Bu nedenle dedelik kurumu, topraklar ve nüfus genişledikçe, kendi içinde yeniden yapılanmaya giderek yetki ocakları oluşturmuştur. Bu bağlamda Alevi-Bektaşî inanç sisteminde dede-baba, bir çok ayırıcı özelliklere sahip, dinsel ritüelleri yaşayan bir yorumcu, mürşit-i kamil olarak kabul edilmektedir. Ancak dedelik kurumunun Türkiye'de cumhuriyetle birlikte

²⁶ Doğan Kaplan, Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik, Diyanet Vakfı Yayınları, 2021, s. 62–87

²⁷ Mehmet Eröz, Eski Türk Dini (Gök Tanrı inancı) ve Alevi-Bektaşîlik, TDAV, İstanbul, 1992, s. 14

²⁸ Birdoğan Nejat, Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmeleri, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 43

²⁹ John Kingsiy Birge, Bektaşîlik Tarihi, And Yayınları, İstanbul, 1991, s. 112–115

³⁰ Birdoğan Nejat, Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmeleri, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 482–483

³¹ Birdoğan Nejat, Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmeleri, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 83-190

geçirdiği dönüşüm, dedelerle talipler arasında boşluk doğurmuştur. Bu da, geleneksel Alevi-Bektaşî kurumlarından bazılarının uygulamadan kalkmasına ve sapmasına neden olmuştur.³²

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hız. Ali'nin Hız. Ebu Bekir'le başlayan Muaviye ile kanlı bir biçimde açığa çıkan halifelik mücadelesi, Hız. Ali'nin Alevi-Bektaşî inanç sisteminde, bir "masum-u pak" olarak kabul edilmesine olanak sağlamıştır. Ancak Alevi-Bektaşîlik, Osmanlı ve Selçuklu toplum yapılarında genellikle çevrede kalarak enformel bir karaktere dahil olma eğilimi göstermiştir. Ancak bu süreç, uzun süren bir kapalılık sonucunda karşıt inanç ve ritüellerin oluşmasını ve farklılığın artmasını sağlamıştır. Bu durumun tipik örnekleri, makalede yer alan "musahiplik", "cem", ve "dede/baba" kavramlarının/kurumlarının sırasıyla Sünniliğin kabul gördüğü "tüm mslümanların kardeşliğine", "camide toplanmaya" ve "kadı, din görevlisi/imam" kavram ve kurumlarına bir seçenek olarak sunulmasıdır.

Alevi-Bektaşîliğin temel kavramları/kurumları olan "musahiplik", "cem", ve "dede/baba" hem başta Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri Şaman inançları, Budizm, Hinduizm ve Mazdeizm gibi dinlerin izlerini hem de gelip-geçilen coğrafyalar üzerinde görülen birçok dinsel inançlarla karşılaşmaları üzerine senkretik ve daha heterojen özellikler kazanmışlardır. Örneğin Türklerin gelip yerleştiği Erzincan, Sivas bölgelerinde onların Anadolu'ya gelmeden önce etkinlik gösteren Paulusculuk inancı, bunun tipik bir göstergesidir. Benzer şekilde Alevi-Bektaşî inanç sisteminin, Sünni inanç sistemi ile sürekli mücadele içinde olması, onların Sünnilerle kalıcı ve kapsayıcı ilişkilerden uzak durulması gereken gruplar olarak kabul etmelerine neden olmuştur. Örneğin kız alıp vermeme, dini törenlere Sünnileri kabul etmeme bu durumun tipik göstergeleri olarak söylenebilir.

Alevi-Bektaşî inanç sisteminde temel belirleyici nitelikte olan, başta Hız. Ali ile ilgili ve daha sonra diğer ulular içinde geçerli kabul edilen mitolojik öğeler ve kıssalar ve kutsanan yerleşmeler, sadece Alevi-Bektaşîler tarafından oluşturulmuş ya da kabul edilmiş değildir. Alevi-Bektaşîler, hemen hemen sosyal hayatın bütün alanlarında aileden iktisada, hukuktan siyasete kadar geniş bir yelpazede, kendine özgün bir yaşam biçimi oluşturmuşlar ve bu özgünlüğü devam ettirme yönünde hassasiyet göstermişlerdir. Bu bağlamda, bir kimliğin kurulması ve korunması konusunda; kendilerini farklı bir biçim ve tarz içinde görmektedirler. Alevi-Bektaşîliğin, "Yol bir, süre bin bir" anlayışının Anadolu Alevi-Bektaşîliğinde kendine özgü teolojik ve mistik bir düşüncenin ve dinde geniş bir hoşgörünün oluşmasına etki ettiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülkadir Sezgin, Hacı Bektaşî Veli ve Bektaşîlik, Sezgin Neşriyat, İstanbul, 1991, s. 124
- Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü. Ekin Yayınları, Ankara, 1997, s. 333
- Beşim Atalay, Bektaşîlik ve Edebiyatı, And. Yayınları, İstanbul, 1991, s. 48
- Nejat Birdoğan, Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmeleri, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 43
- Cemal Şener, Alevilik Nedir? Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları, İstanbul 2001, s. 68.
- Doğan Kaplan, Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik, Diyanet Vakfı Yayınları, 2021, s. 62–87
- Ethem Ruhi Fığlalı, Türkiye'de Alevi-Bektaşîlik Bektaşîlik, Selçuk Yayınları, Ankara, 1994, s. 246-248
- İsmet Zeki Eyuboğlu, Alevi-Bektaşîlik Sünnilik İslam Düşüncesi, Der. Yayınları, İstanbul 1989, s. 193
- Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 55
- İrene Melikoff, Uyur idik Uyardılar (Çeviren, Turan Alptekin), Cem Yayınları, İstanbul, 1994, s. 97
- İsmail Metin, Alevi-Bektaşîlerde Halk Mahkemeleri, Alev Yayınları, İstanbul, 1994, s. 105
- İsmail Onarlı, Alevilikte Cem ve Musahiplik Nedir? Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları, İstanbul 2003, s. 16–18.
- İsmet Zeki Eyuboğlu, Alevi-Bektaşîlik Sünnilik İslam Düşüncesi, Der. Yayınları, İstanbul, 1989, s. 196–197
- John Kingsiy Birge, Bektaşîlik Tarihi, And Yayınları, İstanbul, 1991, s. 76
- John Kingsiy Birge, Bektaşîlik Tarihi, And Yayınları, İstanbul, 1991, s. 112–115

³² Zelyut Rıza, Alevi-Bektaşîler Ne Yapmalı, İstanbul, 1993, s. 193

Kürşat Demirci, Heteredoxy Tarihçiliği ve Bektaşî Menakıbelerindeki Şamanik Karakter, İzlenim Dergisi, İstanbul, 1995, s. 52-53.

Mehmet Çelik, Alevi Cem Kaideleri ve Töreleri. On iki Hizmet Yolu, Malatya, 1990

Mehmet Eröz, Eski Türk Dini (Gök Tanrı inancı) ve Alevi-Bektaşilik, TDAV, İstanbul, 1992, s. 14

Musa Küçük, Bir Pir'in Kaleminden Alevilik, Dörtkapı Yayınevi, 2020, s. 7

Orhan Türkdoğan, Alevi-Bektaşî Kimliği, Timaş Yayınları, İstanbul, 1995, 80-98

Cemal-İlhan Avni Sofuoğlu, Alevi-Bektaşilik Tartışmaları Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 116

Yasin Aktay, Türk Dininin Sosyolojik İmkani, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 37

Rıza Zelyut, Alevi-Bektaşiler Ne Yapmalı, İstanbul, 1993, s. 193

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Fetih-suresi/4601/18-19-ayet-tefsiri>

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Sebe'-suresi/3652/46-48-ayet-tefsiri>

<https://www.birgun.net/haber/cemevleri-gercegi-i-284812>, erişim tarihi, 21.01.2020

<https://www.gazetevatan.com/gundem/turkiyenin-cemevi-haritasi-522310>, erişim tarihi, 29.09.2021.